

SCHWEITZER Gábor

tudományos főmunkatárs
MTA TK JTI
habilitált egyetemi docens
NKE ÁKK

A Pécsi Ügyvédi Kamara a zsidótörvények korában (1938 – 1944)

The Bar Association of Pécs in the period of anti-Jewish laws (1938 – 1944)

The purpose of the study is to illustrate how anti-Jewish legislation, adopted between 1938 and 1944 in Hungary affected Jewish lawyers or lawyers with Jewish origin in the city of Pécs. Anti-Jewish laws, contrary to the principle of legal equality excluded Jewish lawyers from the management and leadership of Bar Associations and made it almost impossible for Jewish clerks to be a member of the Bar Association. Discriminatory provisions also limited the employment opportunities of Jewish lawyers. During World War II almost two thirds of Jewish lawyers living in Pécs became victims of the Holocaust.

Keywords: Bar Association of Pécs, anti-Jewish laws in Hungary, antisemitism, discrimination, 1938 – 1944

Az alábbiakban azt szeretném bemutatni, hogy miként érintették az 1938 és 1944 közötti időszakban érvényesülő jogkorlátozó, illetve jogfosztó rendelkezések a Pécsen működő zsidó vallású és zsidó származású ügyvédek, másként kifejezve, milyen elsődleges következményei voltak a jogállami elvekkel és intézményekkel ellentétes jogalkotói és jogalkalmazói intézkedéseknek. Az áttekintés a Pécsi Ügyvédi Kamara 1938 – 1944 közötti történetére irányuló kutatások első eredményeit kívánja megosztani az olvasókkal.¹

1. „A zsidók száma az ügyvédi karban óriási mértékben nő”

Noha az ügyvédek is érintő jogkorlátozó illetve jogfosztó rendelkezések törvényi alapjait a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról szóló 1938. évi XV. tc. (első zsidótörvény), továbbá a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. évi IV. tc. (második zsidótörvény), valamint az ügyvédekre, az ügyvédjelöltekre és az ügyvédi önkormányzatra vonatkozó egyes kérdések szabályozásáról szóló 1941. évi XIII. tc. intézkedései rakták le, már az első zsidótörvény megalkotása előtt felmerült, hogy az ügyvédi kamarák vezetésében illetve az ügyvédi kamarákba felvehető ügyvédek számának megállapításánál figyelembe kell venni a felekezetek, nemzetiségek és fajok országos arányszámát is. Ezt a nagy tiltakozást kiváltó, nem is annyira burkoltan zsidóellenes elképzelést az ügyvédi rendtartásról

¹ A Pécsi Ügyvédi Kamara múltjára (is) vonatkozó szakirodalomhoz lásd KORSÓSNÉ DELACASSE, Az ügyvédi kamarák megszületése Magyarországon c. monográfiájának vonatkozó fejezeteit, CSIBI, A Pécsi Ügyvédi Kamara 29–47. valamint VÉRTESI, Ügyvédek Pécs társadalmában 167–194.

szóló, *Lázár Andor* igazságügyi miniszter által 1935-ben készítettett törvénytervezet tartalmazta.² Az ügyvédi kamarák akkor erőteljesen tiltakoztak a felekezeti, nemzetiségi és faji kvóta tervezett bevezetése ellen. A Pécsi Ügyvédi Kamara is egységesen foglalt állást a – miként fogalmaztak – jogeszmét, az állampolgári jogegyenlőséget valamint az autonómiát legsúlyosabban veszélyeztető törvénytervezettel szemben.³ A tiltakozások hatására végül az 1936-ban beterjesztett törvényjavaslatból, miként utóbb az ügyvédi rendtartásról szóló 1937. évi IV. tc.-ből is kimaradt a „faji paragrafus”.

Az előzményekhez ugyanakkor az is hozzátartozik, hogy antiszemita beállítottságú szerzők már évtizedekkel korábban kifogásolták a szabad értelmiségi pályákon – így az ügyvédi karban – elhelyezkedő zsidók magas létszámát illetve arányszámát. Ezen szerzők közé tartozott *ifj. Weszprémy Kálmán*, aki 1907-ben megjelent, statisztikai adatokat is felvonultató kötetében hánytorgatta fel a szerinte kizárólag fényes megélhetést biztosító ügyvédi pályán elhelyezkedő zsidók magas létszámát. „A bíró, ügyész, közjegyző, bírósági tisztviselő, hiába, csak beamter valamennyi. A közjegyzőt kivéve mind csak a fixfizetéséből nyomorog, a közjegyzőségre meg sok a protekciós foka – akarom mondani eszkimó. Nincs mit csodálni, hogy ezeken a pályákon csodálatosan kevés a zsidó. De van az igazságszolgáltatásnak egy másik ága, az, ahol szemesnek áll a világ, ahol a jövedelmet csak az korlátozza, hogy egy-egy emberről csak egy bőrt lehet lefejtani, mert nincs több (legalább egyszerre, mert apródonként a bőr is visszanyó és újra lenyúzható, persze okkal móddal és ügyesen!). Ez a foglalkozási ág az ügyvédi kar, amelynek hibetetlen szaporodásával egy kissé részletesebben kell foglalkoznunk. (...) A zsidók száma az ügyvédi karban óriási mértékben nő. 1890-ben volt a zsidók száma 918, 1900-ban 1.538, szaporodott 620-al, azaz 68,6%-kal! Akkor, mikor az összes létszám 4.202-ről 4.507-re, 305-el, azaz csak 7,2%-kal szaporodott! Most azon tűnődbetünk, hogy a bírósági ügyforgalom – különösen az apró perek száma – azért nőtt-e meg olyan nagyon, mert elszaporodott a zsidó ügyvéd, vagy pedig azért szaporodott el a zsidó fiskális, mert megnőtt az ügyforgalom? De bizonyos az, hogy a zsidó ügyvéd élelmesebb (olyiának kliens-szállító vigéczzei is vannak) és hogy egy zsidó ügyvéd eltartására több kliens kell, mint egy keresztény ügyvédnek. Már most indokolva látjuk, hogy e drága világban, ahol a kliensek rendje napról-napra pusztul és szegényedik: még a megnövekedett ügyforgalom mellett sem él meg a tenger sok fiskális tisztán a jogkereső publikumból, mellékfoglalkozásokra van utalva, és a zsidó ügyvéd tényleg visszatér ősei nyomdokára: üzérkedik is. Ismerek ügyvédet, aki utazik, nagyon sok bérrel és gazdálkodik, a legtöbb pedig 'népsegélyző' betéti szövetkezeteket alapít.”⁴

A két világháború közötti időszakban a zsidóság károsnak tekintett gazdasági és társadalmi térfoglalását hirdető antiszemita nézetek egyik visszatérő motívuma volt az ügyvédi karban elhelyezkedő zsidók létszámának kiemelése. A zsidó ügyvédek túlzottan magasnak tartott arányszámára Kovács Alajos, a korszak elismert statisztikusa – egy időben a Központi Statisztikai Hivatal elnöke – több művében is hivatkozott. A zsidóság térfoglalásáról szóló 1922-ben megjelent kötetében egyenesen úgy fogalmazott, hogy az utolsó 20-30 év alatt a zsidóság szinte rohammal foglalta el az ügyvédi pályát. „Míg a keresztény ügyvédek száma 20 év alatt csak 12,5%-kal növekedett, addig a zsidó ügyvédeké 216,9%-kal, úgy hogy arányszámuk az ügyvédek közt 21,8%-ról 45,2%-ra szökött fel.”⁵ Másfél évtizeddel későbbi, „A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében” című munkájában – amelynek statisztikai táblázatai mellesleg az első zsidótörvény indokolásában

² KOVÁCS, Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus 127 ff.

³ A Pécsi Ügyvédi Kamarának sem kell az új ügyvédi rendtartás. Dunántúl, 1935. szeptember 3. 3.

⁴ IFJ. WESZPRÉMY, A magyarországi zsidóságról 81., 83.

⁵ KOVÁCS, A zsidóság térfoglalása 43.

köszöntek vissza – Budapest példáján keresztül arra mutatott rá, hogy jóllehet 1910 óta, az akkori 61,5%-hoz képest, fokozatosan csökkent a fővárosban a zsidó ügyvédek aránya, az abszolút többséget továbbra is megőrizték.⁶

Az eufemisztikusan a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról szóló törvényjavaslat ügyvédek is érintő jogkorlátozásait a miniszteri indokolás az alábbi érveléssel kívánta alátámasztani: „A zsidóság hatalmas gazdasági térfoglalásához természetes következményképpen csatlakozott térfoglalásuk az összes értelmiségi pályákon, a sajtóban és az előadóművészetekben. A múlt század utolsó évtizedeinek szabadelvű politikai, közgazdasági, vámpolitikai, adózási viszonyai között a szociális kötelességekkel meg nem terbeli ipari, kereskedelmi és hitelleti vállalkozás nagy nyereséget biztosított a gazdasági élet vállalkozóinak. A vagyon viszont biztosította a magasabb képzettség, a magasabb műveltség megszerzésének lehetőségét, aminek következtében a zsidóság előzőnlötte most már a gazdasági pályákon felül a magasabb szellemi képzéshez kötött szabad kereseti pályákat is, különösen az ügyvédi, az orvosi és a mérnöki pályát. A sajtó és az előadóművészet területének megszállását egyrészt a magasabb műveltség megszerzésének anyagi lehetőségei, másrészt az magyarázza, hogy a sajtóban és a színházban a zsidóság nem utolsó sorban a nyereséges vállalkozás lehetőségét látta és kereste.”⁷ A zsidóság károsnak tekintett térfoglalását a miniszteri indokolás különféle statisztikai adatokkal is igyekezett alátámasztani: „Az ügyvédek között az 1930. évi népszámlálás adatai szerint római katolikus 1.685, görög katolikus 31, református 774, ágostai evangélikus 233, görög keleti 6, zsidó 2.693, egyéb 51. A 2.780 nem zsidó ügyvéddel szemben áll tehát 2.693 zsidó ügyvéd, vagyis az összes ügyvédek 49.2%-a.” Az ügyvédjelöltek körében ugyanakkor 39,4% volt a zsidók aránya.⁸

A vélelmezett és sérelmezett térfoglalás ellenszerét – azaz a megbomlott gazdasági és társadalmi egyensúly helyreállítását – a jogalkotó az állampolgári jogegyenlőség elvével ellentétes felekezeti illetve faji alapú arányosítás keresztülvitelében vélte megtalálni.

Az 1938. május 29-én kihirdetett 1938. évi XV. tc. rendelkezései ugyanis kimondták, hogy főszabályként öt, kivételesen indokolt esetekben azonban tíz éven belül húsz százalékra kell leszállítani a törvénycikk rendelkezéseinek hatálya alá tartozó zsidók arányát a szabadfoglalkozású pályákon elhelyezkedők – így az ügyvédek, közjegyzők, mérnökök, hírlapírók, színművészek – körében, továbbá a tíz főnél többet foglalkoztató pénzügyi, kereskedelmi és ipari vállalkozásoknál. Ezt a kvótát a jogalkotó oly módon kívánta elérni a szabadfoglalkozásúknál – így az ügyvédek esetében is –, hogy a szakmai kamarákba a törvény hatálya alá tartozó zsidó személyeket, a kivételezettektől eltekintve, csak olyan arányban vehetnek fel, hogy számuk a szakmai kamara összes tagjának húsz százalékát ne haladja meg. A törvény intenciói szerint mindaddig, amíg az egyéb, azaz zsidónak nem minősülő kamarai tagok arányszáma az összes tagok számának nyolcvan százalékát nem érte el, zsidót a kamara az újonnan felvett tagok öt százaléka erejéig vehetett csak fel. A *numerus clausus* – zárt szám – rendszerének visszaállításától várta tehát a jogalkotó a sérelmezett aránytalanságok orvoslását.

Az 1938. évi XV. tc. értelmében ugyanakkor nemcsak az izraelita felekezet tagjai, hanem az 1919. július 31-e után valamely keresztény felekezetre áttértek is zsidónak minősültek. A törvényi rendelkezések végrehajtása céljából a törvényhozás a minisztériumot széles körű

⁶ KOVÁCS, A csonkamagyarországi zsidóság 34.

⁷ 616. szám. Törvényjavaslat a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról, lásd Irományok X 258.

⁸ Irományok X 267.

rendeletalkotási jogkörrel ruházta fel. Az első zsidótörvény összességében mintegy tizenötezer munkavállaló állását veszélyeztette, ami a családtagokkal együtt mintegy ötvenezer embert érintett.⁹

Miután az 1938. évi XV. tc. eredményeit a kormányzat nem tartotta kielégítőnek, a jogalkotó fél esztendővel később hozzáfogott a korábbi rendelkezéseknél kérlelhetetlenebb intézkedések megalkotásához. Az 1939. évi IV. tc. miniszteri indokolása a szabadfoglalkozásukat – így az ügyvédek is – érintő szigorúbb rendelkezéseket a következő szempontokkal próbálta alátámasztani. „*A társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról szóló 1938:XV. törvények hatálybalépése óta eltelt fél esztendő tapasztalatai igazolták, hogy ennek a törvénynek, különösen a szabadfoglalkozásúak (ügyvéd, mérnök, orvos, újságíró) és művészek (színművészek és filmművészek) részére létesült hivatási kamarákban a zsidó tagok felvételére hús százalékos arányt megállapító rendelkezései a magyarországi zsidók aránytalan közéleti és gazdasági térfoglalásának visszaszorítására, valamint a társadalmi és a gazdasági egyensúly kívánt biztosítására nem elegendők. A megállapított hús százalékos arány ugyanis, figyelemmel arra, hogy a törvény rendelkezése értelmében ez az arány is csak az új felvételek korlátozásával s csak hosszú évtizedek múlva lenne elérhető, a zsidóságnak a magyarságénál aránytalanul kedvezőbb gazdasági helyzete, vagyonos volta folytán még egy újabb emberöltőn át biztosította volna a zsidóság uralkodó és irányító szerepét mind az ügyvédi, a mérnöki és az orvosi hivatás, mind a sajtó és a színi- és filmművészet terén.*”¹⁰

Az 1939. május 5-én kihirdetett 1939. évi IV. tc. a korábbi hús százalékról tizenkét százalékra redukálta az ipari és kereskedelmi vállalatoknál alkalmazható, míg hat százalékra (azaz lényegében országos arányszámára) csökkentette a szabadfoglalkozású pályákon elhelyezkedhető zsidók illetve zsidónak minősülő személyek arányát. Az egyetemekre és főiskolákra felvehető zsidók arányát, a műegyetemre vonatkozó tizenkét százaléktól eltekintve, hat százalékban állapították meg. Teljességgel megvonták a zsidóktól az állami egyedáruság alá eső cikkek árusítását. Erőteljesen korlátozták a zsidók politikai jogait, aminek következtében közel százezren veszítették el országgyűlési és helyhatósági választójogukat. A helyi önkormányzati testületekbe a legtöbb adót fizetők (virilis) közül megválasztott zsidókat megfosztották tagságuktól. Az izraelita felekezet felsőházi képviselőitől zsidó nem lehetett a felsőház tagja sem.¹¹ Teljességgel elzárták a közszolgálati pályákat a zsidók elől. A rendelkezések nyomán hatvanezren váltak munkanélkülivé, ami a családtagokkal együtt százötvenezer embert jelentett.¹²

A szakmai kamarák – így az ügyvédi kamara – vonatkozásában a második zsidótörvény elrendelte, hogy a kivételezettektől eltekintve zsidó tagként kizárólag olyan arányban vehető fel, hogy a zsidó tagok száma a kamara összes tagjai számának hat százalékát ne haladja meg. Mindaddig tehát, amíg a zsidó kamarai tagok száma a kamara összes tagjai számának hat százalékát kitevő szám alá nem csökkent, zsidó kamarai tagként felvenni nem lehetett. A kamara tisztikarának és választmányának tagja zsidó ugyanakkor csak a tisztikar illetve a választmány tagjai hat százalékának erejéig lehetett. Ha viszont a kamara tisztikarának illetve választmányának tagjai közt a zsidók aránya meghaladta a hat százalékot, úgy a zsidó tisztségviselők, illetőleg választmányi tagok megbízatása megszűnt, helyüket pedig új választás útján kellett betölteni.

⁹ TILKOVSKY, A zsidótörvények 124.

¹⁰ 702. szám. Törvényjavaslat a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról, lásd Irományok XII. 313.

¹¹ Az izraelita felekezet felsőházi képviselőjét az 1940. évi XXVII. tc. szüntette meg.

¹² TILKOVSKY, A zsidótörvények 127. Egykorú kimutatások szerint ugyanakkor 1942. december 31-ig bezárólag 90.000-en veszítették el állásukat, ami az eltartott családtagokkal együtt 220.000 embert jelentett. Idézi DON, A magyarországi zsidóság 154.

Ez utóbbi rendelkezésnek az értelmezését és végrehajtását volt hivatva előmozdítani a kifejezetten az ügyvédi kamarákra vonatkozó 23.800/1939. I. M. számú rendelet, amely ki is terjesztette a törvényi korlátozások körét. A rendelet értelmében ugyanis megszűnt 1) az ügyvédi kamarák tisztikarának, 2) választmányának, 3) az ügyvédi kamarai helyi bizottságnak, 4) az összeférhetetlenségi bizottságnak, 5) a felvétel tárgyában eljáró bizottságnak, 6) a fegyelmi bizottságnak, 7) az összeférhetlenségi bizottságnak, 8) a pártfogó ügyvéd kirendelésére hivatott bizottságnak, továbbá 9) az 1937-ben felállított Ügyvédi Kamarák Országos Bizottságába a nem választmányi tagok sorából kiküldött zsidó kamarai tagok mandátuma. A rendelkezések által súlyos csorbát szenvedtek a zsidó vallású vagy származású ügyvédek önkormányzati és érdekképviselési jogosítványai.

Kizárólag az ügyvédeket, valamint az ügyvédjelölteket érintő további korlátozásokat rögzített az 1941. évi XIII. tc., hiszen egyrészt azt rendelte el, hogy amennyiben egy ügyvédi kamara zsidónak tekintendő tagjainak száma meghaladná a kamara összes tagjainak hat százalékát – az indokolás ezzel összefüggésben rosszállóan hivatkozott arra, hogy öt ügyvédi kamara esetében az 50%-ot is meghaladta a zsidó ügyvédek aránya – akkor kamarai választási joga csak a választásra jogosult tagok 6%-ának megfelelő zsidó tagnak lehet, másfelől viszont bizonyos területeken korlátozta¹³ illetve ki is zárta a zsidó ügyvédek közreműködését.¹⁴

2. A zsidó vallású ügyvédek működése mindig elismerésre méltó volt

De milyen közvetlen hatást váltottak ki a diszkriminatív rendelkezések a Pécsen működő zsidó ügyvédek körében?

Mielőtt erre a kérdésre válaszolnánk, a Pécsi Ügyvédi Kamaráról és a Pécsen működő ügyvédekről szükséges áttekintést nyújtanunk. A Pécsi Ügyvédi Kamara működési köre 1938-ban – a pécsi és a szekszárdi törvényszékre, valamint a szekszárdi törvényszék bajai kirendeltségére tekintettel – Baranya, Tolna és Bács-Bodrog vármegyére terjedt ki. Az első zsidótörvény megalkotása idején 317 tagja volt a Pécsi Ügyvédi Kamarának, akik közül valamivel több, mint 110 ügyvéd működött a kamara székhelyén, Pécs városában.¹⁵ Az 1940. évi XVI. tc. a területi illetékesség vonatkozásában jelentős változásokat idézett elő, hiszen a bajai törvényszék felállítása következtében a Bács-Bodrog vármegye területén működő ügyvédek elkerültek a Pécsi Ügyvédi Kamarától, ami közel 70 fővel csökkentette a Pécsi Ügyvédi Kamara létszámát.¹⁶ Szerény léptékű növekedést eredményezett ugyanakkor, hogy az egykori Jugoszláviától 1941-ben Magyarországhoz csatolt területek közül a Drávaköz térségében működő ügyvédeket a Pécsi Ügyvédi Kamarába vették fel. A területi és személyi változások miatt a Pécsi Ügyvédi Kamara

¹³ Az ügyvédi kamara zsidó tagjait bíróság vagy közigazgatási hatóság előtt folyó eljárás során közmegbízásban csak a megbízások számának hat százaléka erejéig lehetett részesíteni.

¹⁴ Az Országos Ügyvédi Gyám- és Nyugdíjintézet tisztviselőjévé, igazgatóságának és felügyelő bizottságának tagjává zsidót nem lehetett megválasztani.

¹⁵ Összefoglaló nyilvántartás az 1938. június 15-e előtt bejegyzett ügyvédi kamarai tagokról. Pécs, 1938. július 19. MNL BML IX. 603. A Pécsi Ügyvédi Kamara beligazgatási iratai 63. doboz. 1938. évi XV. tc. (zsidótörvény) végrehajtására vonatkozó iratok.

¹⁶ Állandóan napirenden kell tartani a pécsi igazságügyi palota megépítését. Dunántúl, 1941. május 9. 5.

1944. január 1-i névjegyzékében már csupán 222 ügyvéd szerepelt, akik közül 97 ügyvéd működött Pécsen.¹⁷

A korabeli pécsi ügyvédtársadalom belső rétegződését, differenciáltságát és jellegzetes alakjait *Arató Jenő* (1891 – 1979), a Pécsi Királyi Ítéltábla bírójának szociografikus jellegű, „*A polgárember élete tegnap és ma*” című kiadatlan munkája mutatja be. A szerző arra hívta fel a figyelmet, hogy miközben minden ügyvédi irodának önálló élete volt, bizonyos irodatípusok között – noha „*határvonalaik elmosódtak, egymásba olvadóak voltak*” – mégis különbséget lehetett tenni.¹⁸ *Arató Jenő* hatféle iroda- illetve ügyvédtípusról tett említést. Az elsőbe azok a jogtanácsosok, vállalati ügyészek és bankügyészek tartoztak, akik amellet, hogy ellátták vállalatuk jogi képviselését, saját ügyvédi praxist is folytattak. „*Tekintélyes, befolyásos, vagyonos emberek ezek, kiknek nagy szavuk van a városi közéletben.*”¹⁹ A következő típushoz „*a pénz és kereskedelmi világ ügyeivel*” foglalkozó irodák tartoztak. Ifjúkorában maga a szerző is egy ilyen irodában, *Krausz Jenő* ügyvéd mellett dolgozott „*jogászyverekként*”.²⁰ A kereskedelmi és pénzvilág ügyeivel foglalkozó ügyvédek *Arató Jenő* kivétel nélkül a nagy jövedelmű ügyvédek közé sorolta.²¹ Az ügyvédi irodák harmadik típusát azok az irodák jelentették, amelyeknek ügyfelei „*a jómódú polgári világból kerültek ki*”.²² Külön irodatípust jelentettek a „*paraszt irodák*”, amelyek kliensei szinte kizárólag „*parasztokból*” álltak. Ezek az irodák jellemzően a vidéki járási székhelyeken virágoztak.²³ Az ügyvédi irodák utolsó előtti típusához azok az irodák tartoztak, amelyek a „*kisemberek*” ügyes-bajos ügyeivel foglalkoztak.²⁴ Végül, az ügyvédi irodák hatodik típusát a „*politikai beállítottságú irodák*” jelentették, amelyeket legfőképp az jellemzett, hogy az iroda vezetője – az ügyvédi gyakorlat mellett – országgyűlési képviselőként, vagy városatyaként politikai tevékenységet is folytatott.²⁵

Arató Jenő meglátása szerint a pécsi ügyvédek egyik része nagy jövedelemmel illetve vagyonnal rendelkezett, másik része „*igen tisztas jövedelemre tett szert*”, harmadik része viszont szerényebb jövedelemmel volt kénytelen megelégedni – „*minden az ügyvéd összeköttetéseitől, eszétől, agilitásától függött*”.²⁶ A vagyon gyűjtését ugyanakkor nem az öncéllal, hanem a szükségességgel hozta összefüggésbe, hiszen az Ügyvédi Nyugdíjintézet csak szerény nyugdíjat fizetett, amiből megélni nem igazán lehetett, így az ügyvédnek önmagának kellett gondoskodnia arról, hogy tartósabb betegsége, munkaképtelensége illetve öregsége idején legyen miből élnie.²⁷ Az ügyvédeken általában meg is látszott, hogy nagyobb jövedelemmel rendelkeznek, mint a rögzített fizetéssel rendelkező tisztviselők, hiszen az ügyvédek „*sokkal flottabbul éltek*”, sokkal többet engedhettek meg maguknak és a háztartásuk is sokkal bőségebb volt, mint a tisztviselőké.²⁸

¹⁷ A Pécsi Ügyvédi Kamara tagjainak névsora 1944. január hó 1-én. MNL BML IX. 603. b. 80. doboz. *Frankó Zoltán*, a Pécsi Ügyvédi Kamara titkára 1944. április 6-i elhunytát a neve elé írt † jelezte.

¹⁸ ARATÓ, A polgárember élete 28.

¹⁹ ARATÓ, A polgárember élete 28.

²⁰ ARATÓ, A polgárember élete 28–29.

²¹ ARATÓ, A polgárember élete 29.

²² ARATÓ, A polgárember élete 29.

²³ ARATÓ, A polgárember élete 30.

²⁴ ARATÓ, A polgárember élete 30.

²⁵ ARATÓ, A polgárember élete 30.

²⁶ ARATÓ, A polgárember élete 31.

²⁷ ARATÓ, A polgárember élete 31.

²⁸ ARATÓ, A polgárember élete 31. Hasonló jellegű áttekintést nyújt a Pécsen működő ügyvédekről a Pécsi Napló szerkesztőjének egy részben korábbi időszakra is vonatkozó visszaemlékezése, lásd LENKEI, Negyven év Pécs életéből 101–122.

Amikor *Arató Jenő* nevekkel is illusztrálta a különböző típusokat megtestesítő pécsi ügyvédek, vallási hovatartozásukat természetesen nem nevezte meg. Más források – mindenekelőtt a Pécsi Ügyvédi Kamara iratai, a helyi sajtó, valamint a Pécsi Izraelita Hitközség dokumentumai – alapján azonban igen pontosan beazonosíthatók a korszak zsidó ügyvédei. A zsidó vallású ügyvédek közül az *Arató Jenő* besorolása szerinti kereskedelmi és pénzügyi ügyeivel foglalkozó ügyvédek közé tartozott a zsidótörvényeket megelőző időszakban *Greiner József*, *Gombos Ede*, *Kisfaludi Imre* és *Kaufér Imre*. A jómódú polgári világból kerültek ki ugyanakkor *Radnai Emil*, *Sárkány Ármin*, *Biró Jenő* és *Büchler Dávid* ügyfelei. A kisemberek jogi képviseletét látták el *Wolf Mór*, *Wolf Lajos*, *Schwarzenberg Andor*, *Kemény Jenő* valamint *Molnár Pál* irodái. A politikai beállítottságú irodák közé tartozott *Balla Ignác* ügyvédi irodája, aki a szociáldemokrata párt helyi alapszervezetében töltött be jelentős szerepet. A felsorolás magától értetődően nem törekedett teljességre.

A zsidó vallású pécsi ügyvédek közül a második világháborút megelőzően többeknek volt fontos pozíciója nemcsak az ügyvédtársadalomban, hanem a város és a felekezet közéletében is. Ebbe a körbe tartozott, hogy csak néhány nevet említsünk, *Nemes Vilmos* (1865 – 1933), aki amellet, hogy hosszú évtizedeken keresztül volt a városi törvényhatósági bizottság tagja, egy ideig a Pécsi Ügyvédi Kamara elnökeként illetve a Pécsi Izraelita Hitközség elnökeként is tevékenykedett. Hosszabb ideig állt ugyanakkor a Pécsi Izraelita Hitközség élén *Deutsch Zsigmond* (1872 - 1948), ügyvéd és téglagyáros, aki a városi törvényhatósági bizottság tagjaként is működött. Társadalmi megbecsültségét jelzi, hogy 1940-ig a Pécsi Nemzeti Casino választmányi tagjává is megválasztották. A zsidótörvények vészterhes időszakában, 1940 és 1944 között *Greiner József* (1877 – 1944) látta el a Pécsi Izraelita Hitközség, majd a német megszállást követően a pécsi Zsidó Központi Tanács elnöki teendőit.

A zsidó vallású ügyvédek közül többen a legtöbb adót fizetők közül megválasztott tagként kerültek be a városi törvényhatósági bizottságba. Ily módon vált (ismét) városatyává a korszak utolsó helyhatósági választása idején *Gombos Ede*, *Greiner József* és *Sárkány Ármin*.²⁹ Mandátumukat az 1939. évi IV. tc. rendelkezései következtében veszítették el a többi zsidó vallású virilis jogn megválasztott taggal együtt.³⁰

A két világháború között a Pécsi Ügyvédi Kamarának két – történetesen zsidó vallású, illetve származású – ügyvédnő tagja is volt: *Krausz Sándorné* (szül.: *Rosenfeld Vilma*) és *Miskolczy Vilmosné* (szül.: *Feldmann Jolán*). Mindketten a Pécsi Tudományegyetemen szereztek jogi diplomát és az 1930-as évek első felében Pécsen kezdték meg ügyvédi működésüket. Még időben, hiszen az ügyvédi rendtartásról szóló 1937. évi IV. tc. alapján nők már nem nyerhettek volna felvételt az ügyvédi kamarákba. A sajtó értesülései szerint egyébként *Feldmann Jolán* volt Pécsen az első, az országban pedig a második „női jogi doktor”.³¹

Az 1938. évi XV. tc. elfogadását követően az ügyvédi kamarákat adatszolgáltatásra kötelezték a zsidótörvény hatálya alá tartozó kamarai tagok számának és arányának megállapítása érdekében. A Pécsi Ügyvédi Kamara által 1938. július 19-én készített összefoglaló nyilvántartás szerint a Pécs városában működő 110 ügyvéd közül 47 ügyvéd tekintendő zsidónak, akik közül viszont tízen tartoztak a kivételezettek közé (világháborús tűzharcos illetve világháborúban hősi

²⁹ Megválasztották a városi törvényhatósági bizottság virilisjogú bizottsági tagjait. Pécsi Napló, 1934. december 19. 2.

³⁰ Tizenhét zsidó tagja van Pécs város törvényhatósági bizottságának. Dunántúl. 1939. augusztus 25. 6.

³¹ Az első pécsi női ügyvédjelölt kamarai tag lett. Pécsi Napló, 1926. szeptember 17. 5.

halált halt szülő gyermeke).³² Nem sokkal később a Pécsi Ügyvédi Kamara arról tájékoztatta az Ügyvédi Kamarák Országos Bizottságát – mint az országban működő ügyvédi kamarák csúcsszervét –, hogy a kamara területén működő 317 ügyvéd közül 29,45% az izraeliták aránya. A beadvány melléklete részletezte is az adatokat: 103 ügyvéd tartozott az izraelita felekezethez, 13 ügyvéd ugyanakkor 1919. július 31. után hagyta el az izraelita felekezetet – ők szintén az 1938. évi XV. tc. hatálya alá tartoztak –, míg 24 izraelita ügyvédnek igazolták a tűzharcos mivoltát, aminek köszönhetően mentességet élveztek. A korlátozó rendelkezéseket ily módon 92 izraelita ügyvédre vonatkoztak, ami 29,45%-nak (valójában 29,02%) felelt meg.³³ Ezek az adatok a sajtóban is megjelentek.³⁴

Az első zsidótörvény a praxisjogtól ugyan nem fosztotta meg a zsidó ügyvédek, de ameddig a zsidó ügyvédek aránya az egyes kamarákban nem csökkent 20% alá, a kamara lényegében nem vehetett fel zsidó ügyvédet tagjai közé. Ez országosan azzal a következménnyel járt, hogy a több száz zsidó ügyvédjelöltből évente mindössze öt-tíz zsidó ügyvédet vettek fel az ügyvédi kamarák tagjai közé.³⁵ A zsidótörvények korában, 1938 és 1944 között Pécsen működő zsidó ügyvédek köre jóformán nem bővült. Ha változott a létszám, akkor az jellemzően a halálozások miatt következett be. A ritka tagfelvételek közé tartozott viszont 1938-ban *Kiss László* esete, akit – mint hadigondozottat – 1938. szeptember 13-án vettek fel a Pécsi Ügyvédi Kamara tagjai közé. A Pécsi Királyi Ügyészség azonban megfellebbezte a kamara döntését, ám az Ügyvédi Kamarák Országos Bizottsága a fellebbezést elutasította. *Kiss László* édesapja ugyanis a világháborúban és a hadifogságban szerzett súlyos betegsége következtében hősi halottnak minősült, amit a felvételét kérelmező fiatal ügyvéd orvosi igazolásokkal támasztott alá. Ennek következtében *Kiss Lászlót* – az 1938. évi XV. tc. 4. § 2. bek a) pontja értelmében – a 20%-os kvóta megállapítása során nem lehetett a zsidók közé beszámítani, így felvételt nyerhetett a Pécsi Ügyvédi Kamara tagjai közé.³⁶

A Pécsi Ügyvédi Kamara 1938. évi jelentése nem hallgatta el az 1938. évi XV. tc. megalkotását illetve következményeit, igaz, a jelentés szövegezői a zsidótörvényben az ügyvédi pálya túlsúlyosságának csökkentésére irányuló eszközt látták. A jelentés mindazonáltal a körülményekhez képest méltányosan állapította meg (noha a jogkorlátozó illetve jogfosztó rendelkezések ellen a Pécsi Ügyvédi Kamara sem ekkor, sem a későbbiekben nem emelte fel a szavát a nyilvánosság előtt), hogy az 1938. évi XV. tc. nem hátrította el a túlsúlyosság növekedésének a veszélyét, „*mintbogy a pálya kényszerű előzőnlését a nem-zsidó jogászifjútság túlméretezettsége is előidézi.*” Ezt az álláspontot tette magáévá az Ügyvédi Kamarák Országos Bizottsága, a királyi ítélőtáblák elnökei, valamint az ügyvédi kamarák többsége is.³⁷

Az 1939. évi IV. tc. – miként jeleztük – elsősorban a kamara tisztikarában, választmányában illetve bizottságaiban korlátozta, majd lehetetlennítette el a zsidó ügyvédek részvételét. Elvesztette mandátumát a Pécsi Ügyvédi Kamara elnökhelyettese, *Radnai Emil* és

³² Összefoglaló nyilvántartás az 1938. június 15-e előtt bejegyzett ügyvédi kamarai tagokról. Pécs, 1938. július 19. MNL BML IX. 603. A Pécsi Ügyvédi Kamara beligazgatási iratai 63. doboz. 1938. évi XV. tc. (zsidótörvény) végrehajtására vonatkozó iratok.

³³ A Pécsi Ügyvédi Kamara 1938. július 29-i kimutatását lásd MNL BML IX. 603. A Pécsi Ügyvédi Kamara beligazgatási iratai 63. doboz. 1938. évi XV. tc. (zsidótörvény) végrehajtására vonatkozó iratok.

³⁴ 70 és 30% az arányszám a Pécsi Ügyvédi Kamarában. Dunántúl, 1938. július 30. 4.

³⁵ KOVÁCS, Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus 140.

³⁶ MNL BML IX. 603. A Pécsi Ügyvédi Kamara beligazgatási iratai. 60. doboz. Ügyvédi bejegyzések iránti kérelmek.

³⁷ Kamarai jelentés 1938 5.

pénztárosa, *Büchler Dávid*, a 18 fős választmány hét tagja valamint két póttagja, továbbá megszűnt a kamara bizottságaiban működő zsidó tagok és póttagok megbízatása is, ami további 15 zsidó ügyvédet érintett hátrányosan.³⁸ Az irányadó rendelkezések szerint oly módon kellett az új választásokat megtartani, hogy amíg a választmány tagjainak 6%-a lehetett zsidó, addig a bizottságoknak már egyetlen zsidó tagja sem lehetett.

Némi bizonytalanságot jelentett, vajon elvesztette-e választmányi tagságát *Kisfaludi Imre*³⁹, aki igazolt tűzharcosként ugyan mentességet élvezett, ám a törvényi rendelkezések értelmében, amennyiben a kamara választmányában a zsidó tagok aránya meghaladja a 6%-ot, akkor valamennyi zsidó tag mandátuma megszűnik. Miután a Pécsi Ügyvédi Kamara választmánya ezt a dilemmát nem tudta feloldani, „a törvény hiteles magyarázata” érdekében a Budapesti Ügyvédi Kamarán valamint az Ügyvédi Kamarák Országos Bizottságán keresztül az igazságügyi minisztériumhoz fordultak. Az igazságügyi minisztériumtól jóformán postafordultával az a válasz érkezett, hogy az 1939. évi IV. tc. 2. §-ának 1. és 2. bekezdése alá tartozó személyek – az igazolt tűzharcosok is közéjük tartoztak – választmányi és bizottsági tagsága nem szűnik meg. Ennek értelmében tehát *Kisfaludi Imre* választmányi tagsága és fegyelmi bizottsági tagsága sem szűnt meg.

A kamarát az 1939. évi IV. tc. miatt sújtó személyi változásokat a választmány 1939. május 15-i ülésén jelentették be. *Piacsek Zoltán*, a Pécsi Ügyvédi Kamara elnöke elismeréssel szolt a jogaitól megfosztott zsidó ügyvédtársak működéséről és érdemeiről. A jegyzőkönyv szerint a kamarai elnök „*őszinte sajnálkozással*” emlékezett meg arról, hogy az 1939. évi IV. tc. életbeléptetése következtében a tisztikar, a választmány valamint a különböző bizottságok zsidónak tekintendő tagjainak és póttagjainak a megbízatása megszűnt, „*mert visszagondolva a zsidó vallású tagoknak az elmúlt évtizedekben kifejtett kamarai működésére, meg kell állapítania, hogy ez a működés úgy a minőség, mint a teljesített munka mennyisége tekintetében mindenkor elismerésre méltó és kiváló volt és az ügyvédi közéletet szolgálta*”. Külön is méltatta a tisztikar zsidó tagjainak – *Radnai Emilnek* és *Büchler Dávidnak* – a működését. „*Legyenek meggyőződve most kiváló tagok, hogy megbecsülésünk és tiszteletünk kíséri őket és kérjük, hogy a kamara érdekeit továbbra is viseljék szívükön és értékes működésükkel ezentúl is támogassanak bennünket.*”⁴⁰ A választmányi ülés végén *Radnai Emil* köszönte meg a *Piacsek Zoltán* elismerő szavait, egyúttal arra kérte ügyvédtársait, hogy a tisztségüktől megváló tagokat, akik a törvény tiszteletének gondolatától át vannak hatva és bármilyen mélyen érinti is őket, meghajolnak a törvény rendelkezései előtt, tartsák meg továbbra is szeretetükben és megbecsülésükben.

A második zsidótörvény következtében megüresedett tisztikari, választmányi és bizottsági helyek betöltéséről a Pécsi Ügyvédi Kamara 1939. június 3-i „*választó közgyűlésén*” döntöttek.⁴¹ A zsidó ügyvédeknek mindössze arra volt esélyük, hogy a választmány tagjai közé – a kivételezett *Kisfaludi Imrén* kívül – esetleg beválasztanak egy zsidó ügyvédet is. A bizottsági helyeket ugyanis zsidó ügyvéddel már egyáltalán nem lehetett betölteni. A választás eredményeként *Radnai Emil*, a

³⁸A Pécsi Ügyvédi Kamara választmányának 1939. május 15-i és május 24-i ülésének jegyzőkönyve. MNL BML IX. 603. A Pécsi Ügyvédi Kamara beligazgatási iratai. 64. doboz.

³⁹*Kisfaludi Imre* (1897) a második világháborút követően a gazdasági jog témakörében egyetemi magántanári címet szerzett a Pécsi Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán.

⁴⁰A Pécsi Ügyvédi Kamara választmányának 1939. május 15-i ülésének jegyzőkönyve. MNL BML IX. 603. A Pécsi Ügyvédi Kamara beligazgatási iratai. 64. doboz.

⁴¹Jegyzőkönyv a Pécsi Ügyvédi Kamara tanácsstermében az 1939: 4. tc. 9. §-a és a 23.800/1939 IM sz. rend. értelmében tartott választó közgyűlésről. Pécs, 1939. június 3. MNL BML IX. 603. A Pécsi Ügyvédi Kamara beligazgatási iratai. 63. doboz. 1938. évi XV. tc. (zsidótörvény) végrehajtására vonatkozó iratok.

korábbi elnökhelyettes a választmányi tagok közé került. Annak nyilvánvalóan semmi realitása sem volt, hogy a tisztújítás során ismételten elfoglalja az elnökhelyettesi pozíciót. Miután a közgyűlésen megjelent 49 ügyvéd közül 19 ügyvédet érintettek a második zsidótörvény rendelkezései, nagy a valószínűsége annak, hogy *Radnai Emil* választmányi taggá történt megválasztásakor nem-zsidó ügyvédek is rá adták a szavazatukat. A választás következtében a választmány 18 tagja közül ugyan ketten voltak zsidó vallásúak, de a kivételezett *Kisfaludi Imre* miatt a zsidó választmányi tagok aránya nem haladta meg az 1939. évi IV. tc. által előírt 6%-ot.

A Pécsi Ügyvédi Kamara választmányának mandátuma 1941-ben járt le. Az őszi tisztújítás alkalmával már egyetlen zsidó vallású ügyvéd sem került be a kamara választmányába⁴², amit nagy valószínűséggel segítettek elő az 1941. évi XIII. tc. rendelkezései is, hiszen – miként fentebb jeleztük – drasztikusan csökkentette a kamarai választójoggal rendelkező zsidó ügyvédek arányát.

Az 1938 és 1941 között elfogadott diszkriminatív törvények nemcsak a kamarai felvétel és a kamarai önkormányzatban való közreműködés tekintetében lehetetlenítették el a zsidó ügyvédek és ügyvédjelöltek, hanem az elhelyezkedési lehetőségeket és a megbízás-vállalások körét is megszorították. Miközben a további kutatásoknak kell majd részletesebben feltárniuk, hogy milyen konkrét változásokat eredményeztek a pécsi zsidó és nem zsidó ügyvédek körében a jogkorlátozó rendelkezések, bizonyos gazdasági vállalkozások vonatkozásában eléggé egyértelműen kimutatható a zsidó ügyvédek kiszorulása.⁴³ A 19. század közepén *Hirschfeld Sámuel* által alapított Pannónia Sörfőző Rt. 1939 januárjában szüntette meg – nyilvánvalóan az első zsidótörvény hatására – 1.000 pengő végkielégítés kifizetése mellett *Greiner József* 1932 óta fennálló vállalati ügyvédi megbízását.⁴⁴ Utóda *Vizy Imre* lett. Hasonló tendencia érvényesült azon vállalkozások esetében is, amelyek igazgatóságában illetve felügyelő bizottságában zsidó ügyvédek is részt vettek. Az 1939/1940-es esztendőben *Stein Alfréd* még az Apolló Projektográf Rt. felügyelőbizottsági tagjai között szerepelt, ám a következő esztendőől kezdve nevével már nem találkozunk a felügyelőbizottsági tagok között. *Gombos Ede* 1939-ben került ki a Fűszerkereskedők Áruforgalmi Rt. igazgatósági tagjai közül. A Fürst Gyula szállítási és kereskedelmi Rt. (későbbi nevén Szállítmányozási és kereskedelmi Rt.) felügyelőbizottsági elnöki tiszttét 1939-ig *Greiner József*, azt követően viszont már *Karl Lajos* töltötte be. Ennek ellenére maradtak olyan gazdasági- és hitel intézmények is, ahol egészen 1943/1944-ig zsidó ügyvéd látta el a jogi képviselést. Ebbe a körbe tartozott a Dunántúli Bank Rt., melynek jogi képviselést *Vizy Imre* és *Stein Alfréd* látta el.

A további kutatások adhatnak majd részletes választ arra, hogy mennyiben változott a pécsi zsidó ügyvédek ügyfélköre illetve ügyfélforgalma a jogkorlátozó törvények időszakában. A vizsgált korszakban amúgy, miként az azt megelőzőkben is, általános panaszként hivatkoztak az ügyvédi pálya túlzásfoltosságára, a bevételi lehetőségek szűkülésére, továbbá a zugírászattal szembeni hatékony fellépés szükségességére. Mindezek mellett az sem hagyható figyelmen kívül, hogy Magyarország fokozatosan sodródott az újabb világháború felé. A katonaköteles korban lévő nem zsidó ügyvédek katonai szolgálatra, a zsidó ügyvédek pedig fegyvertelen kiegészítő munkaszolgálatra hívhatták be.

⁴² Újból *Piacsek Zoltán* dr.-t választotta elnökévé a Pécsi Ügyvédi Kamara. Pécsi Napló, 1941. november 26. 2.

⁴³ A személyi változások elsősorban a Magyar Compass/Nagy Magyar Compass korabeli kötetei alapján mutathatók ki.

⁴⁴ HARCOS, A Pécsi Pannónia Sörgyár története 182.

3. A numerus clausustól a numerus nullusig

A zsidó ügyvédek általánosan érintő korlátozó rendelkezések a kormánypárt radikálisait, a nemzeti szocialista illetve hungarista felfogást valló képviselőket, továbbá a szintén szélsőséges nézeteket hirdető Magyar Ügyvédek Nemzeti Szövetségét⁴⁵ nem elégítették ki. A kormánypárti *Petró Kálmán* már az 1941. évi XIII. tc. képviselőházi tárgyalása során azt indítványozta úgy a maga, mind a pártja nevében, hogy az igazságügyi miniszter „*minél hamarabb terjesszen be egy olyan törvényjavaslatot, amely a numerus nullus alapján a zsidó ügyvédek működését megszünteti.*”⁴⁶ A javaslattevő „*nemzeti érdeknek*” nevezte, hogy az igazságszolgáltatásban – a bírókhoz és ügyészekhez hasonlóan – kizárólag keresztény ügyvédek működhessenek közre. Miután a vitán felszólaló *Radocsay László* igazságügyi miniszter támogatásáról biztosította az indítványt, a képviselőház határozati javaslatot fogadott el arról, hogy „*a zsidó ügyvédek térfoglalásának a mai idők szellemében való haladéktalan korlátozása iránt törvényjavaslatot terjesszen be a képviselőház elé.*”⁴⁷ A felsőház azonban elvetette a képviselőház határozati javaslatát, így az ügyvédi *numerus nullus* ügye egyelőre lekerült a napirendről.⁴⁸

A zsidó ügyvédek praxisjogtól történő teljes megfosztása 1944. március 19-e után valósult meg. Azt követően, hogy a szövetséges náci Németország csapatai megszállták Magyarországot, az 1944. március 22-én hatalomra kerülő *Sztójay*-kormány rendeleti úton folytatta a zsidók gazdasági-, társadalmi-, kulturális- és közéletből történő teljes kiszorítását és ezzel párhuzamosan készítette elő és valósította meg – egyelőre a főváros kivételével – zsidók százezreinek gettóba költöztetését, majd halál- és munkatáborokba hurcolását.

Az ügyvédi *numerus nullus* az 1944. március 29-én kibocsátott, a zsidók közszolgálatának és közmegbízatásának, továbbá ügyvédi működésének megszüntetésére vonatkozó 1210/1944. M. E. rendelet írta elő. A rendelet értelmében zsidót egyrésztől nem lehetett felvenni az ügyvédi kamarákba, másrésztől pedig az ügyvédi kamarák választmánya 1944. május 31-ig köteles volt törölni a névjegyzékből – a korábbiakhoz képest is szűkösebben megállapított kivételezettektől eltekintve – a rendelet hatályba lépése előtt bejegyzett zsidó ügyvédek. Az irányadó rendelkezéseknek megfelelően a Pécsi Ügyvédi Kamarának is össze kellett állítania a zsidó ügyvédek jegyzékét. A Pécsi Ügyvédi Kamara irattárában több – az 1944. január 1-jei állapotokat tükröző – nyomtatott tagnévsor is fennmaradt. Az egyik listán gondos kezek „k” betűvel jelölték meg a keresztény ügyvédek⁴⁹, míg a másik névsoron áthúzták a törölt – azaz zsidó – ügyvédek nevét.⁵⁰ Az 1944 tavaszán Pécsen működő 96 ügyvéd közül 50 ügyvéd neve mellé írtak „k” betűt az egyik listán, míg a másik listán 46 zsidó vallású illetve zsidó származású ügyvéd nevét húzták át. A praxisjogtól megfosztott zsidó ügyvédek irodáiba a keresztény ügyvédek közül

⁴⁵ Működésükhöz lásd KOVÁCS M. Mária hivatkozott monográfiáját.

⁴⁶ Napló X 318. (1941. június 27.)

⁴⁷ Napló X 347–348. (1941. június 30.)

⁴⁸ 237. szám. A felsőház igazságügyi és közjogi bizottságának együttes jelentése az ügyvédekre, ügyvédjelöltekre és az ügyvédi önkormányzatra vonatkozó egyes kérdések szabályozásáról szóló 231. számú törvényjavaslat tárgyában, lásd Irományok V 101. továbbá Napló II 278. (1941. július 18.)

⁴⁹ A Pécsi Ügyvédi Kamara tagjainak névsora 1944. január hó 1-én. A nyomtatvány elején kézírással: „keresztény ügyvédek”. A névsor az 1944. április 6-a utáni állapotokat tükrözi, mert az aznap meghalt *Frankó Zoltán* nevét áthúzták. MNL BML IX. 603. 182. doboz.

⁵⁰ A Pécsi Ügyvédi Kamara tagjainak névsora 1944. január hó 1-én. *Frankó Zoltán* 1944. április 6- i elhunytát a neve elé írt † jelezte. MNL BML IX. 603. b. A Pécsi Ügyvédi Kamara beligazgatási iratai. 80. doboz.

irodagondnokokat rendeltek ki. Az irodagondnokok kijelölésekor azonban figyelemmel voltak a zsidó ügyvédek javaslataira is. Legalábbis erre utal az a levél, amelyet a kamarai tagságtól megfosztott zsidó ügyvédek nevében *Greiner József* intézett a Pécsi Ügyvédi Kamarához, amelyben azt kérte, hogy amennyiben „*az alanti zsidó ügyvédek a Kamara névjegyzékéből törlik, részükre a megnevezett nem zsidó ügyvédek kérjük ügygondnokul kijelölni.*”⁵¹ Ez a levél azt valószínűsíti, hogy létezett valamiféle bizalmi viszony és kollegialitás a zsidó és a levélben feltüntetett nem-zsidó ügyvédek között. A Pécsen működő 46 zsidó ügyvéd közül mindössze ketten nem kívántak javaslatot tenni a nem-zsidó irodagondnok személyére nézve. Az irodagondnokként felkért keresztény ügyvédek túlnyomó többsége utóbb vállalta a megbízatást, amit a Pécsi Ügyvédi Kamara 1944. május 24-i, a zsidó ügyvédek irodája részére kirendelt irodagondnokok neveit felsoroló hirdetésméne is visszaigazolt.⁵² A kamarából törlendő zsidó ügyvédek és a kirendelt irodagondnokok névsorát a napisajtóban is közzétették. A Pécsi Ügyvédi Kamara összesen 81 zsidó ügyvéd és 11 ügyvédjelölt nevét törölte tagjai közül. A 46 pécsi zsidó ügyvéd mellett 9-en működtek Baranya és 26-an Tolna vármegye területén.⁵³ Noha az 1210/1944. M. E. rendelet az ügyvédi kamarák számára az 1944. május 31-i határnapot állapította meg, a Pécsi Ügyvédi Kamara a zsidó ügyvédek három héttel a kormányzat által megadott határnap előtt zárta ki. Május végén a kamarából kizárt ügyvédek – a Gestapo őrizetében lévőkön és a munkaszolgálaton lévőkön eltekintve – a pécsi zsidók többségével együtt már a gettóban tartózkodtak. Mintegy 2.700 pécsi zsidó polgárt zsúfoltak össze a gettó szűkös területén.

Jó néhány zsidó ügyvédet már a megszállást követő napokban illetve hetekben letartóztatták a náci hatóságok. A Gestapo egyik különítménye 1944. március 21-én érkezett Pécsre és rögtön megkezdte a tekintélyes zsidók és a megbízhatatlan hírben álló keresztény közéleti személyiségek őrizetbe vételét. *Arató Jenő* naplófeljegyzései szerint a legelsők között került a Gestapo fogságába a zsidó ügyvédek közül *Pap Sándor*, *Kaufér Imre* és *Kisfaludi Imre*, továbbá *János Engel Richárd* mérnök, *Inselt Jenő* magánzó és *Boros Miklós*, a Hitelbank pécsi fiókjának igazgatója. „*A bangulat*” – kommentálta *Arató Jenő* a történeteket – „*nyomott és keserű; mindenki azzal számol, hogy a németek protektorátust csinálnak az országból; érezzük tehetetlenségünket, gyengeségünket – szídják, átkozzák a németeket, de ezen túl nem történik semmi...*”⁵⁴ A letartóztatások a következő napokban is folytatódtak. Ekkor vették őrizetbe *Gombos Ede* ügyvédet, *Róth Sándor* börtényi vezérigazgatót és *Deutsch Zsigmond* téglagyárost, aki korábban ügyvédi praxist is folytatott.⁵⁵ A nem-zsidó őrizetesek közé került – *Arató Jenő* információi szerint – *Entz Béla* egyetemi tanár, *Külley János* városi tanácsnok, *Komposcht Szörény*, a Magyar Élet Pártjának baranyai főtitkára és *Szilás András* városi aljegyző is.⁵⁶ A Gestapo általi letartóztatások még napokon keresztül folytatódtak. Utóbb őrizetbe

⁵¹ A *Greiner József* által írt, dátumozás nélküli levélre az érkezés napját jegyezték fel: április 17. MNL BML IX. 603. b. A Pécsi Ügyvédi Kamara beligazgatási iratai. 80. doboz. 1944 I. 45/A. Zsidó ügyvédek törlése.

⁵² A Pécsi Ügyvédi Kamara 543/1944. (Pécs, 1944. május 24.) hirdetését lásd MNL BML IX. 603. c. 142. doboz. Kamarai ügyvédek névjegyzékei 1938 – 1945.

⁵³ Kijelölték a pécsi és baranyai zsidó ügyvédek irodagondnokait. Dunántúl, 1944. május 11. 2.

⁵⁴ ARATÓ, Napló 1944. március 21-i bejegyzés

⁵⁵ ARATÓ, Napló 1944. március 22-i bejegyzés

⁵⁶ *Külley János* őrizetbe vétele nem tarthatott sokáig, hiszen 1944 júniusában Kolozsvár polgármester-helyettesévé nevezték ki (Dunántúl, 1944. június 25. 6.), ugyanakkor az egyetemre visszakerülő *Entz Béla* professzornak pedig sikerült megakadályoznia, hogy az orvosi kar nagyrészt műszereit és felszerelését a háború végén a nyilasok nyugatra vigyék, lásd BENKE, 80 éves az orvosi kar 78.

vették – mások mellett – *Bíró Jenő* ügyvédet, *Mansfeld Géza* orvosprofesszort és *Wolf Lajos* ügyvédet is.⁵⁷

Wolf Lajost, akit egy feljelentést követően vették őrizetbe a náci hatóságok, előbb a Gestapo helyi központjában, utóbb a városi rendőrkapitányságon kínozták illetve verték meg. Az elszenvedett sérelmek következtében az őrizetbe vétel ideje alatt vérmérgezést kapott és életét veszítette.⁵⁸

A naplóíró *Arató Jenő* értesülései szerint március végéig mintegy 60 zsidó került a Gestapo fogságába. Majd így folytatta: „*A zsidóktól elveszik a rádiót, a telefont, el az írógépeket, fényképező gépeket stb. Meg lehet állapítani még a legvadabb antiszemita sincsenek elragadtatva a Gestapo zsidó ellenes akciójától; aztán magyar emberből hiányzik a kegyetlenkedési hajlam is, hogy örülni tudjon más szenvedésének. Mikor a rádió hírfelolvasásai végén felhangzik a szokásos undorító hangú zsidó ellenes kirohánás, mindenki elcsukja a rádiót, senki sem hallgatja ezt.*”⁵⁹

Április elején tartóztatta le a Gestapo *Werner Istvánt*, a Pécsi Napló kiadóját, *Nemes István* „*katholizált zsidó ügyvédet*” valamint a helyi szociáldemokraták egyik vezetőjét, *Balla Ignác* „*református vallásra áttért zsidó ügyvédet*” is.⁶⁰ *Arató Jenő* keserűen jegyzete meg, hogy „*lassankint minden vagyonos vagy kiemelkedőbb zsidó a Gestapo őrizetébe kerül. Akadt egy sereg 'magyar' ember, ki mindenféle bajával, főleg azért, hogy kedves felebarátját beáztassa, a Gestapoboz szaladt; ezeket kirúgják azzal, hogy magánügyekkel nem foglalkoznak – a Gestapot csak a zsidók érdeklik...*”⁶¹

A letartóztatottak többségét április folyamán elhurcolták Pécsről: „*úgy viszik el őket, hogy még azt sem engedik meg nekik, hogy családjuktól elbúcsúzzanak; hogy hová viszik őket és mi lesz velük, nem tudni*”.⁶² Mint utóbb kiderült a legtöbb zsidó őrizetes a mauthauseni táborba került.⁶³

Az auschwitzi deportálást megelőző hetekben a gettóban tartózkodó zsidó ügyvédek folyamatban lévő ügyeit keresztény ügygondnokok látták el. Az irodagondnokok számára azonban – miként ez a következő beadványából ki is derül – szükséges lett volna némi személyes tájékoztatás is a zsidó ügyvédek részéről. *Seffer László* ügyvéd, *Pfeifer Márk* irodájának kirendelt irodagondnoka 1944. június 9-i érkeztetéssel azzal a kéréssel fordult a Pécsi Ügyvédi Kamarához, hogy járjanak közre a közigazgatási hatóságoknál, hogy „*a névjegyzékből törölt ügyvédek a jelenlegi elzárt és szigorúan őrzött helyről (az úgynevezett gettóból) bizonyos rövid időre kijöhessenek néha az irodájuk gondnokainak való bővebb felvilágosításuknak a szolgáltatása és adása céljából.*” Ezt kívánná meg ugyanis a „*keresztény ügyfelek*” érdeke.⁶⁴ Nem ismeretes, hogy milyen eredményt sikerült *Seffer Lászlónak* elérnie, annyi azonban valószínűnek látszik, hogy a zsidó ügyvédek – de legalábbis egy részük – nem veszítették el „*keresztény ügyfeleiket*” a diszkriminatív rendelkezések következtében.

A gettó kiürítését követően 1944. július 4-én kezdődött meg a zsidók Pécsről történő elhurcolása. Azután, hogy az auschwitzi megsemmisítő tábor felé tartó teherszerelvények – marhavagononként 70-80 halálra szánt zsidóval – elhagyták a pályaudvart, már csak a kivételezett illetve a vegyes házasságban élők maradhattak a városban. Pécs lényegében zsidómentes lett.

⁵⁷ ARATÓ, Napló 1944. március 26-i bejegyzés

⁵⁸ HABEL, Pécsi levelek 319.

⁵⁹ ARATÓ, Napló 1944. március 26-i bejegyzés

⁶⁰ ARATÓ, Napló 1944. április 5-i bejegyzés

⁶¹ ARATÓ, Napló 1944. április 5-i bejegyzés

⁶² ARATÓ, Napló 1944. április 18-i bejegyzés

⁶³ SCHWEITZER, A pécsi izraelita hitközség története 142.

⁶⁴ MNL BML IX: 603. b. A Pécsi Ügyvédi Kamara beligazgatási iratai. 80. doboz. 1944 I. 45/A. Zsidó ügyvédek törlése.

A kisegítő katonai munkaszolgálatot teljesítő, továbbá a Gestapo által letartóztatott valamint a haláltáborokba hurcolt pécsi zsidó, vagy zsidó származású ügyvédek közül 30-an váltak a holokauszt áldozatává: *Agulár József* (1907), *Bálint László†* (1908), *Bedő Antal* (1909), *Bíró Jenő* (1878), *Bokor László* (1909), *Büchler Dávid* (1878), *Gál Tibor* (1910), *Greiner József* (1877), *Gombos Ede* (1888), *Gyenes Miklós* (1902), *Hollósi László* (1905), *Hónig Ferenc* (1901), *Karczag Jenő* (1887), *Kemény Jenő* (1886), *Krausz Sándor†* (1895), *Krausz Sándorné†* (1895), *Mandel Károly* (1876), *Molnár Pál* (1893), *Nemes István†* (1894), *Pap Sándor* (1884), *Pfeifer Márk* (1881), *Politzner Ferenc* (1906), *Rasofszky Elek* (1888), *Schwarzenberg Andor* (1896), *Stein Alfréd* (1900), *Steiner László* (1907), *Steiner Ernő* (1891), *Tausz Dezső* (1881), *Wolf Lajos* (1906), *Wolf Mór* (1882).⁶⁵

4. Befejezés helyett

Az 1938-at követően elfogadott, a polgári jogegyenlőség elvét felrúgó zsidótörvények egyrészt az érintett ügyvédek önkormányzati és érdekképviseleti jogosítványait csorbították, másrészt gyakorlatilag ellehetetlenítették a zsidó ügyvédjelöltek ügyvédi kamarai felvételét, harmadrészt pedig az ügyvédi megbízatások vállalását korlátozták vagy zárták ki. A zsidó ügyvédek praxisjogtól történő teljes megfosztása – azaz a *numerus nullus* maradéktalan érvényesítése – 1944 tavaszán következett be. Mindezek a folyamatok a Pécsen működő zsidó ügyvédek sorsának alakulásán keresztül is megfigyelhetők. Miközben a Pécsi Ügyvédi Kamara 1938-at követően jogkövető magatartást tanúsított – nem emelte fel a szavát a jogkorlátozó rendelkezések ellen –, egy-egy gesztus erejéig még megnyilvánult valamiféle kollegialitás a jogaiktól fokozatosan megfosztott zsidó kamarai tagok irányába. Ez azonban nem változtat azon a tragikus tényen, hogy a pécsi zsidó ügyvédek közül csupán minden harmadik élte túl a második világháború megpróbáltatásait.

Felhasznált források és irodalom

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BML) IX. 603. Pécsi Ügyvédi Kamara iratai 1875 – 1944
A Pécsi Ügyvédi Kamara 1938. évi jelentése. Pécs 1939 = Kamarai jelentés 1938
Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott Országgyűlés Képviselőházának Irományai X. Budapest 1938 = Irományok X
Az 1935. évi április hó 27-ére összehívott Országgyűlés Képviselőházának Irományai XII. Budapest 1939 = Irományok XII
Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Irományai V. Budapest 1942 = Irományok V
Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Felsőházának Naplója II. Budapest 1942 = Napló II
Az 1939. június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója X. Budapest 1941 = Napló X
Dunántúl, 1935. szeptember 3-i lapszám
Dunántúl, 1938. július 30-i lapszám
Dunántúl, 1939. augusztus 25-i lapszám
Dunántúl, 1941. május 9-i lapszám
Dunántúl, 1944. május 11-i lapszám
Dunántúl, 1944. június 25-i lapszám
Magyar Közlöny, 1945. július 18-i lapszám
Magyar Közlöny 1948. február 25-i lapszám
Magyar Közlöny 1949. január 21-i lapszám

⁶⁵ A névsor összeállítása az alábbi források, illetve kiadványok alapján történt: Magyar Közlöny, 1945. július 18. 4., 1948. február 25. 2., 1949. január 21. 4., Könyvek könyve 1940 – 1945, továbbá BUCHMÜLLER, A holokauszt során elhunyt magyar ügyvédek 133–134. A zsidó származású, de nem izraelita vallású ügyvédek † jelöli.

- Pécsi Napló, 1926. szeptember 17-i lapszám
Pécsi Napló, 1934. december 19-i lapszám
Pécsi Napló, 1941. november 26-i lapszám
ARATÓ Jenő: A polgárember élete tegnap és ma. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Fond 119.
ARATÓ Jenő: Napló 1941-1946. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fond 119/3-II.
BENKE József: 80 éves az orvosi kar. 75 éves a pécsi egyetemi képzés. Pécsi Szemle 1998/1-2. 78.
BUCHMÜLLER Péter: A holokauszt során elhunyt magyar ügyvédek. In: KOVÁCS M. Mária (szerk.): Kései főhajtás. A holokauszt jogász áldozatai. Budapest 2016, 133–134.
CSIBI Norbert: A Pécsi Ügyvédi Kamara 1875-1907 között – megalakulás és nehézségek. In: DÉVÉNYI Anna – RAB Virág – SCHWARCZWÖLDER Ádám (szerk.): Hatodik országos interdiszciplináris Grastyán konferencia előadásai. Pécs 2009, 29–47.
DON, Jehuda: A magyarországi zsidóság társadalom- és gazdaságtörténete a 18 – 20. században. Budapest 2006
HABEL János (válogatta és szerkesztette): Pécsi levelek 1944-ből. Dokumentumok a „zsidókérdés” pécsi megoldásáról. Pécs 2014
HARCOS Ottó: A Pécsi Pannónia Sörgyár története. Pécs 1972
KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: Az ügyvédi kamarák megszületése Magyarországon. Pécs 2012
KOVÁCS Alajos: A zsidóság térfoglalása Magyarországon. Budapest 1922
KOVÁCS Alajos: A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében. Budapest 1938
KOVÁCS M. Mária: Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között. Budapest 2001
Könyvek könyve. 1940-1945. Mártírjai emlékére a Pécsi Izraelita Hitközség. Pécs 1949
LENKEI Lajos: Negyven év Pécs életéből. Egy pécsi újságíró visszaemlékezései. Pécs 1922
SCHWEITZER József: A pécsi izraelita hitközség története. Budapest 1966
TILKOVSKY Loránt: „A zsidótörvények mint a Holocaust előzményei”. In: BRAHAM, Randolph L. – PÓK Attila (szerk.): The Holocaust in Hungary: Fifty Years Later. New York 1997
VÉRTESI Lázár: Ügyvédek Pécs társadalmában a 19 – 20. század fordulóján. In: VARGHA Lajos – VONYÓ József (szerk.): Tanulmányok Pécs történetéből 10-11-12. Előadások Pécs történetéből '98, Előadások Pécs történetéből '99 és az Előadások Pécs történetéből 2000 című konferenciák válogatott előadásai. Pécs 2002, 167–194.
IFJ. WESZPRÉMY Kálmán: A magyarországi zsidóságról I. A magyarországi zsidók statisztikája. Debrecen 1907